

UN OM DE CULTURĂ ȘI REGE AL CULTURII: CAROL AL II-LEA

prof. univ. dr. Radu Ștefan Vergatti

Anul acesta, la 10 iunie, s-au împlinit 75 de ani de când Regele Carol al II-lea (1893-1953) a ocupat tronul României. Cu toate că este un moment aniversar – împlinirea a trei sferturi de veac – nu am scris rândurile următoare determinat de criterii festive, ci de dorința de a readuce în fața ochilor miștii ceea ce a făcut în zece ani de domnie – 10 iunie 1930-6 septembrie 1940 – un Rege remarcabil.

Când a ocupat tronul, Carol al II-lea era un bărbat matur, frumos, fermecător. Era înalt, cu părul roșcat, cu fața arămie, pe care străluceau doi ochi verzi, inteligenți. Acest om, cu silueta elegantă pe care hainele cădeau impecabil, a ocupat cu întârziere locul ce-i era destinat de pronia divină și de dreptul uman.

A fost oarecum firesc.

O sumară privire asupra vieții principelui Carol în anii imediat următori primului război mondial lămurește oarecum situația. Regele Ferdinand (1865-1927), care a ocupat tronul între anii 1914-1927, a beneficiat de pe urma primului război mondial, care a sfârșit marile imperii multinaționale, înscriind noile realități în sistemul de tratate de pace numite Versailles. În ele s-a înscris și apariția României Mari. Era cel mai întins, mai populat, mai bogat și mai puternic stat din Sud-Estul Europei. Urma ca fiul major al lui Ferdinand, Carol, să-i fie succesor. Dar între cei doi era o neînțelegere profundă. Principele, inteligent, voluntar și permanent în acțiune, era opus părintelui său, aplecat mai mult către studiul de cabinet. Ciocnirile dintre tată și fiu au fost accentuate de frumoasa, ambițioasă și voluntara Regină Maria. Ea a dorit să-și domine absolut fiul. L-a tutelat în școală și în studii, în cariera militară și în viața intimă. Lipsită de tact, a obținut rezultate nedorite. A provocat o permanentă revoltă a tânărului principe.

La neîntreruptele conflicte cu părinții săi, Carol a mai adăugat unele greșeli personale, inerente vieții oricărui tânăr. Ele nu i-au fost iertate, în special, de o parte a frunțașilor liberali, atunci în frunte cu o personalitate politică de prim rang, Ionel I. C. Brătianu. Ei au decis să-l înlăture pe Carol. Au obținut acceptul regelui Ferdinand I și la 12 decembrie 1925, l-au silit pe Carol să semneze o scrisoare prin care renunța – a treia oară – la tron. În consecință, după moartea regelui Ferdinand, între anii 1927-1930, Regatul României a fost condus de o regență, pe tron fiind fiul lui Carol, minorul Mihai, născut la 25 octombrie 1921.

Omul politic Iuliu Maniu nu s-a împăcat cu situația. Cerea ca România să fie condusă de un rege matur, inteligent, capabil să ia decizii pentru care să fie responsabil. În aceste condiții, omul politic transilvănean, fiind la guvernare, știind că are sprijinul unei mari părți a opiniei publice și al armatei, a acționat cu succes pentru aducerea lui Carol al II-lea în fruntea statului.

Curând după preluarea puterii, la 15 august 1930, noul monarh a afirmat, într-un discurs, că vrea să fie „un Brâncoveanu al culturii României”. Exprima nu crez, căci, în esență, prezenta un program cultural, atât de necesar pentru sprijinirea vieții politice.

Deoarece paginile de față se adresează în primul rând bucureștenilor, voi insista asupra celor făcute pentru ei. Evantaiul realizărilor monarhului a fost larg în domeniul culturii: s-a ocupat de sistematizarea orașului, de modernizarea construcțiilor și aspectului străzilor, de crearea de locuri de agrement, de educarea tineretului, de organizarea de fundații, de sprijinirea oamenilor de artă și a învățământului etc.

În anul 1935, în urma unor discuții ample cu arhitecți de marcă din România, în frunte cu Ion Berindei, s-a finalizat proiectul de sistematizare al Bucureștilor, actual încă și astăzi. Prin el s-au lărgit bulevardele, care au căpătat un aspect modern. S-au mărit și s-au redimensionat Piața Victoriei, Piața Aviatorilor, apărând totodată spații noi destinate agrementului și comerțului, cum sunt Piața Domeniilor, Piața Mihail Kogălniceanu, rotonda de pe Șos. Kiseleff etc.

În unele dintre ele au apărut statui reprezentative pentru oraș. A fost cazul celei din Piața Aviatorilor, la a cărei dezvelire, în iulie 1936, a participat însuși monarhul și o mare mulțime de studenți și militari. Din păcate, alte statui, ca cele ce împodobeau rotonda de pe Șos. Kiseleff, au fost distruse în timpul și din ordinul regimului comunist. În același context, al sistemării străzilor și piețelor orașelor, acestea au fost împodobite de flori și pomi care au colorat în verde Bucureștiul. A devenit atunci o splendidă grădină¹.

Clădirile au început să aibă un alt aspect, net deosebit de cel existent între limitele secolului al XIX-lea. Era clar că se ajungea la o formă de occidentalizare, cerută și impusă de Rege prin arhitecții și inginerii constructori, între cei din urmă primând numele lui Emil Praeger. Pot aminti în acest sens clădirea Ministerului Afacerilor Externe, astăzi Palatul Victoria, din piața cu același nume, clădirea Ministerului Afacerilor Interne, astăzi sediul Senatului de pe Calea Victoriei, vis-à-vis de fostul Palat Regal și chiar terminarea acestuia din urmă, edificiul Școlii de Război, astăzi Academia Militară, clădirea Facultății de Drept etc. În spatele ultimei, pe Calea Plevnei, legionarii au ridicat Casa de Cultură a Studenților. Fiind un obiectiv de interes pentru educarea studenților, încadrat în proiectata "Cetate universitară", regele a sprijinit planul și ridicarea edificiului. Tot în timpul domniei lui, pe Șos. Kiseleff, a fost continuat și terminat lucrul la Muzeul Etnografic și de Artă Națională Regele Carol I, ulterior Muzeul de Istorie a P.C.R., astăzi Muzeul Țăranului Român². Construcția impresionează, în exterior, prin stilul neo-românesc și fațada din cărămidă aparentă, iar în interior prin împărțirea cerută de un muzeu modern. Mai ales ultima caracteristică a făcut ca acesta să fie în perioada interbelică, poate, cel mai modern muzeu din Sud-Estul Europei. În afară de aceste edificii destinate unor instituții publice, au fost înălțate blocuri particulare moderne, ca

¹ Astăzi, în condițiile aprobărilor nejustificate și negândite, pentru ridicarea a tot felul de construcții – cărciumi, terase etc., orașul București a pierdut 40% din spațiile verzi. Dintr-o grădină, a fost transformat într-o aglomerare de pietre, fierbinți vara, reci iarna.

² Edificiul a fost proiectat de arhitectul N. Ghica-Budești. Piatra lui de temelie a fost pusă la 3 decembrie 1913; datorită declanșării primului război mondial și a ocupării Bucureștilor de către trupele germane, lucrările au încetat în anul 1916. Chiar din timpul primului an de domnie a lui Carol al II-lea, acolo a funcționat Muzeul Etnografic și de Artă Națională Carol I, unde erau adăpostite și lucrări ale elevilor de la școlile de arte și meserii. Abia în anul 1939, sub direcția prof. Ion Tzigara-Samurcaș, muzeul a fost deplin terminat.

acelea numite Malaxa, Helgiu, Ferekide – situate pe actualul Bd. Nicolae Bălcescu, Mica sau Nestor, cum îi mai spuneau bucureștenii după cofetăria-cafenea omonimă situată la parter, pe Calea Victoriei etc. Desigur, lista ar putea continua, umplând multe pagini, dar mă opresc aici datorită spațiului pe care-l am la dispoziție. Opera arhitecturală și constructivă bucureșteană a fost și rămâne măreață, amintind de ce a făcut baronul Georges Haussmann pentru Parisul de la mijlocul secolului al XIX-lea. Se contribuia astfel la schimbarea orizontului bucureștenilor despre orașul lor.

În partea de nord a orașului, bălțile și apele fetide au fost transformate într-o salbă de lacuri, înconjurate de parcuri de agrement. Sugestiv numite Luna Park, amenajate între anii 1935-1939, ele au oferit oaze de relaxare, în special pentru pensionari și pentru copii. Pe malurile lacurilor au fost create și cluburi private, ca A.M.A. (Asociația Magistratilor și Avocaților), Country Club, destinat diplomaților și elitei bucureștene legate de lumea anglo-saxonă etc.

În aceiași ani, concomitent cu amenajarea Luna Park, numit astăzi Herăstrău, din păcate destul de distrus în zilele noastre de prezența a numeroase bodegi particulare, s-a construit și Muzeul Satului. Situat între Lacul Herăstrău și Șos. Kiseleff, el a fost organizat și ridicat de prof. Dimitrie Gusti, om de aleasă cultură. El a fost secondat de o echipă de tineri erudiți, formată din asistenții săi și din îndrăgostiți de lumea satului, ca Mircea Eliade, Traian Herseni, Henri H. Stahl, Ernest Bernea, Mircea Vulcănescu, Apostol D. Culea etc. Au reușit să creeze o îmbinare măiastră a gospodăriilor țărănești din toată țara, imagine vie a civilizației românești.

Neîndoielnic, această ultimă realizare a muzeului-școală pentru folcloriști, etnografi, artiști români s-a făcut cu succes, datorită efortului financiar susținut neîntrerupt de rege.

Prin mărturiile a doi oameni de cultură care l-au cunoscut nemijlocit pe Carol al II-lea se vede clar că era un îndrăgostit de cuvântul scris. Alexandru Paleologu povestea că atunci când, în 1936, la Sinaia, l-a cunoscut pe Rege, i-a recitat câteva versuri în limba gremană din opera lui Johann Gottfried von Herder. Carol l-a întrerupt și l-a continuat. Este o dovadă clară a cunoștințelor sale despre literatura germană. Oricine poate fi impresionat de ceea ce știa un autodidact, căci regele nu a avut niciodată timp să-și termine studiile universitare.

A doua confesiune la care vreau să mă refer este cea a lui Liviu Rebreanu, pe atunci președinte al Uniunii Scriitorilor. În „Jurnalul” său, Rebreanu a consemnat că, în anul 1936, la sfârșitul unei întâlniri cu regele, acesta i-a spus că a aflat că romanul „Ciuleandra” fusese tradus în limba cehă. L-a rugat să-i dea un exemplar. Scriitorul a fost profund măgulit și impresionat de memoria monarhului, interesat de fenomenul literar.

Literații și fenomenul cultural, în general, au fost sprijiniți de monarh, mai ales prin Fundația Regală. Această instituție a fost o continuatoare a Fundației Principele Carol, creată în anul 1922. Puterea și prestigiul Fundațiilor Regale Carol au crescut după ce, între anii 1933 și 1937, s-a creat Uniunea Fundațiilor Culturale Regale, ce a înglobat Fundația Regală Carol I din București, Fundația Regală Ferdinand I de la Iași, Fundația Institutului de Cercetări Științifice Regele Carol al II-lea din Cluj, Fundația

Culturală Regală Principele Carol și Fundația pentru Literatură și Artă Regele Carol al II-lea. Se reunea astfel într-un tot ce era mai bun în materie de bibliotecă, de grup de cercetători în domeniul umanist și, oarecum, al științelor exacte.

Numai prin Fundația pentru Literatură și Artă Regele Carol al II-lea s-au tipărit circa 150 de titluri, opere de certă valoare națională și universală, în domenii literare și științifice. Remarcabilă a fost cerința regelui să se urmărească valoarea intrinsecă a scrierii, nu beneficiul comercial. Ca atare, au apărut cărți în tiraj mare, în condiții grafice ireproșabile, la prețuri accesibile oricărui intelectual.

Doresc să citez un singur exemplu: Enciclopedia României. Lucrarea, în patru volume, coordonată de prof. Dimitrie Gusti, a reunit un florilegiu de cărturari români de prim ordin, care, în puține rânduri, au redat esențialul despre țara lor. Astfel, Enciclopedia rămâne și astăzi, la peste 65 de ani de la apariție, un util instrument de lucru.

Programul editorial al Fundației pentru Literatură și Artă Regele Carol al II-lea s-a dovedit impresionant, cuprinzând: Biblioteca Energia, Biblioteca Informativă, Biblioteca Orașelor, Biblioteca Documentară, Biblioteca Enciclopedică, Colecția Scriitorilor Români Contemporani, Colecția Scriitorilor Străini Moderni și Contemporani, Biblioteca de Filosofie Românească.

Din anul 1935 se înregistrează apariția Revista Fundațiilor. Ea a reunit cele mai de seamă nume din România în domeniul literaturii, istoriei, filosofiei, sociologiei, geografiei și geopoliticii, teoriei și istoriei artei etc. Dintre acestea, le pot aminti pe cele ale lui Nichifor Crainic, Tudor Arghezi, Aron Cotruș, Vasile Voiculescu, Ion Barbu, Radu Gyr, Mircea Eliade, Mircea Vulcănescu, Dimitrie Gusti, Mihail Polihroniade, Constantin C. Giurescu, Vasile Christescu, Petre P. Panaitescu, Cezar Petrescu, Camil Petrescu, Sabin Mănuilă, Alexandru Rosetti etc.

În aceeași perioadă regele a sprijinit crearea institutului condus de prof. Nicolae Iorga. A fost o mare înfăptuire, căci prin ajutorul bănesc dat nu a construit numai clădirea, ci a pus și bazele unei extraordinare biblioteci de specialitate, poate cea mai bună din Balcani, creând posibilitatea apariției nucleului școlii Iorga.

Susținerea prof. N. Iorga a fost un caz, dar nu a reprezentat un unicat. Regele a sprijinit absolut toți profesorii universitari de valoare. Este suficient să-l amintesc pe filosoful Nae Ionescu. A reprezentat un model de profesor care nu a scris mult, dar a creat și a format inteligențe. Numele elevului său direct, Emil Cioran și al celui pe care l-a influențat, Mircea Eliade, sunt suficiente pentru a-i aduce glorie eternă. O afirm cu tărie, căci un profesor este judecat asemeni unui pom: după roade.

Nu trebuie uitat că atunci au ajuns la deplină maturitate și creație intelectuală oameni care au fost în directă relație cu Carol al II-lea ca medicii Nicolae Paulescu – un nedreptățit al soartei, Gheorghe Marinescu – ce a format specialiști ca Șerban Milcoveanu și George Palade, geologi ca Alexandru Codarcea, geografi ca Simion Mehedinți, George Vâlsan, Vintilă Mihăilescu, Ion Conea, matematicieni ca Dinu Țițeica, naturaliști ca Ion Simionescu etc.

Regele nu s-a preocupat exclusiv de susținerea profesorilor universitari care formau un corp elitist, divizat politic, ca atare greu de atras. A acordat atenție mai ales tineretului.

Exista, încă din anul 1913, organizația „Cercetașilor”, constituită după modelul britanic³. Carol al II-lea a creat, prin oamenii monarhiei, în anul 1933, o nouă organizație pentru tineret, „Straja Țării”, ai cărei membri erau numiți străjeri. Cele două organizații s-au reunit la 24 ianuarie 1937 formând Falanga Străjerilor și Străjerelor. Important este că noua organizație de tineret, deși a păstrat caracterul cercetășesc pentru elevii și elevele din clasele superioare de liceu, a avut un caracter și un specific național, românesc, în organizare și în formarea concepțiilor tinerilor. Către sfârșitul domniei lui Carol al II-lea, între anii 1938-1940, organizația a ajuns să cuprindă mai mult de 40% din totalul tinerilor din România⁴. În fruntea lor a fost numit moștenitorul tronului, Mihai, „Mare voievod de Alba-Iulia”. Străjerii organizau splendide sebare, care, în București se desfășurau, în special, pe stadionul A.N.E.F., ulterior numit Stadionul Republicii. Având o capacitate de 40.000 de locuri era unul dintre cele mai mari din Sud-Estul Europei. Sebarele străjerilor, organizate de oameni ca prof. Roșală, pierit în închisorile comuniste, au servit drept model pentru unele hilare manifestări ale...Cântării României.

Din îndemnul aceluiași rege a fost susținută mișcarea teatrală românească. Din anii domniei lui s-au afirmat personalități remarcabile ale scenei naționale: soții Bulandra, Maria Filotti, Elvira Godeanu, surorile Cocea, George Storin, George Vraca etc. Am ales pentru a-mi susține verbul scris câteva nume dintr-o pleiadă nemaiînlănită în dramaturgia națională.

Intuind ce însemnată era pentru cultură și pentru mass-media cea de-a șaptea artă, cinematografia, pe atunci încă tânără, regele a sprijinit-o, direct și indirect. În anii ocupării jilțului regal de către Carol al II-lea au apărut filme originale, românești și au rămas nume de referință ca de plidă al regizorului Jean Georgescu.

Cultivat și educat în spiritul muzicii clasice, Carol al II-lea i-a sprijinit dezvoltarea, pe toate planurile. Atunci a atins apogeul George Enescu în domeniul interpretării și al creației, iar faimosul critic Emil Ciomac, prin lecțiile-conferințe, ținute duminica dimineața, la Ateneul Român a educat generații întregi de elevi, studenți și tineri intelectuali.

Regele, îndrăgostit de automobilism și de sporturile în aer liber, și-a dat seama cât de importantă era mișcarea sportivă pentru educarea și cultivarea românilor. El a susținut moral și material echipa de echitație a României care a participat cu succes în anul 1936 la Olimpiada de la Berlin, grupul de alergători de la cursele auto, în frunte cu principele Nicolae și Petre Cristea, câștigători a numeroase premii internaționale, echipa de bob Gh. Papană, Dudu Frim, cuceritoare a titlului mondial în 1939 la Garmischpartenkirchen

³ Organizația de tineret a cercetașilor apăruse în Anglia în anul 1907; a fost înființată, organizată și condusă de generalul Robert Baden-Powell, având primul campament cercetășesc pe insula Brownsea, în Dorset; principiile ei de funcționare au fost expuse de R. Baden-Powell în lucrarea *Scouting for Boys*, London, 1908. Datorită rezultatelor sale excepționale, cercetășia s-a răspândit în întreaga lume; între români organizația de tineret a fost făcută cunoscută de Gabriel Giurgea, prin lucrarea *Cercetășii (The Boy-Scouts)*, București, 1913. Primele organizații cercetășești au apărut în mod legal în anul 1914, sub denumirea Asociația Cercetășilor României, în orașele Sinaia, București, Brașov și Blaj. În septembrie 1914 în fruntea cercetașilor a fost numit Principele Carol în calitate de Comandant al Marii Legiuni a Cercetașilor din România.

⁴ Uniforma străjerilor a fost copiată, ulterior, de organizația de tineret comunistă a pionierilor; este o nouă dovadă de incapacitate de creație a regimului comunist.

etc. Apariția regelui la competiții era un sprijin pentru sportivi, pe atunci încurajați și de un public entuziast.

De la 12 august 1930 până în martie 1936, regele a luat parte la cincizeci de solemnități culturale, rostind cincizeci de discursuri în locuri deosebite, cu prilejuri deosebite, luând sub aripa sa protectoare manifestări culturale deosebite.

Cu toate că m-am preocupat, în special, de București, nu pot să nu afirm categoric că regele, așa cum era firesc, s-a aplecat și asupra dezvoltării culturii în toată țara. Încă de la 7 iulie 1935 el și-a formulat și prezentat programul pentru dezvoltarea culturii naționale: *„Pornind de la această muncă de ridicare culturală a României, am crezut că prin cuvântul culturală trebuie înțeles altceva, decât numai școală și carte. Cultura, mai ales a păturei celei mari a țărănimii, este o operă de închegare a tuturor nevoilor din viața de toate zilele. Prin culturalizarea satelor, eu văd răspândirea cărții, răspândirea a tot ce e frumos; dar văd și ridicarea păturii țărănești la un trai mai bun, la o mai bună pricepere a nevoilor și datoriiilor fiecăruia. Și apăs asupra acestui cuvând, a datoriiilor fiecăruia, pentru că în concepția mea, fiecare cetățean formează o celulă vie a Statului și această celulă trebuie să svâcnească în același suflet și aceeași inimă, pentru același ideal și același bine”*.

În adevăr, regele a făcut mult pentru lumea rurală. Pot aminti câteva elemente semnificative, deși cuvintele sunt departe de ilustrarea realității vii: a creat o rețea de cămine culturale, echipe de cercetare a lumii satelor, a publicat scrieri din colecția Cartea satului, tipărită după un plan magistral, a susținut apariția foii săptămânale “Albina”, în condiții grafice remarcabile, însoțită de o mică bibliotecă a cărții religioase etc.

Prof. N. Iorga, în anul 1939, scria, în mod concludiv, despre opera culturală a regelui Carol al II-lea, afirmând că *“Tinerețea lui (a lui Carol al II-lea – n.a.) a crescut acolo unde noi, prea deprinși cu cele reale, n-am mai putut spera. El și-a dat sema de virtuțile ce se cuprind în două domenii cu totul neexplorate sufletește, dar pline de adevărate comori: copiii din școli și lumea de la sate. Cei dintâi considerați numai sub raportul lecției învățate, a notei și a examenului: bucheri reușiți și bucheri nereușiți. Ceilalți lăsați în grija agenților electorali. Și sprijinit pe un număr de oameni cu voința tare, Regele a dovedit și celui mai îndărătnic tăgăduitor, că din materiale cu totul nouă se poate face altă Românie, care an de an crește și se întărește, sigură de viitor. (...) În același ritm nou, erau și cuvintele de o caldă elocvență pe care le-a rostit liber Regele, știind să unească în ele tonul părintelui cu mândria Domnului. Dintr’însele lipsea un lucru: reclamarea dreptului ce se cuvine creatorului acestei opere. Se cuvine ca noi să îndeplinim această lipsă, înclinându-ne cu grațitudine cui a avut deciziunea de a începe și fericirea de a vedea opera realizată”*.

Ar fi putut cineva să caracterizeze mai bine acțiunea culturală a regelui Carol al II-lea?

Personal, nu cred. A făcut enorm într-un singur deceniu. Creația lui în domeniul vieții spiritual-culturală românești arată limpede, indiscutabil, pentru oricine, statura gigantică a monarhului. Oare nu este suficient pentru a fi socotit o personalitate de mare importanță în România și în lume?

Criticile vehemente ale inamicilor lui s-au referit în special la activitatea sa politică și la viața privată. Părerile celor care au scris au fost și sunt împărțite. În cea mai recentă monografie dedicată regelui Carol al II-lea⁵, semnată de Ion Scurtu, se încearcă timid să fie explicate unele atitudini ale monarhului. Dar, cum mi-am propus să scriu exclusiv despre opera culturală a regelui Carol al II-lea, cu privire specială asupra Bucureștilor, mă opresc aici, rămânând ca, în viitor, dacă Dumnezeu îmi va da zile, să scriu și o monografie amplă, avându-l ca subiect pe Carol al II-lea.

SUMMARY

On the 10th of June, this year, we celebrated 75 years since the king Carol 2nd was enthroned. The author presents the monarch as a patron of arts and letters, referring to his important cultural deeds concerned mainly in supporting various important cultural works and events.

⁵ Pentru viața regelui Carol al II-lea, se poate consulta Prince Paul of Hohenzollern-Roumania, *King Carol II, a Life of my Grandfather*, London, 1988; conținutul scrierii se bazează pe o serie de acte inedite, ulterior izvor pentru alte monografii.